

HİLMİ ZİYA ÜLKEN

Prof. Dr. Erol GÜNGÖR

YENİ DÜŞÜNCE, 15 OCAK 1982, SAYI: 15, s.20.

Bugün otuzbeş yaşının yukarısında olan ve sosyal ilimlere ilgi duyanlar arasında Hilmi Ziya'yı okumayan, ondan faydalanmayan yoktur. Otuzbeş yaşın altında bulunan Türk münevverleri arasında ise onun ismini bilen veya herhangi bir eserini okuyan kimse parmakla gösterilecek kadar azdır. Bu yaş çizgisiyle beliren tezaadın asıl sebebi, maalesef, son yirmi beş yıl içinde Türkiye'ye fikir yerine ideolojilerin ve siyasi sloganların tam hâkimiyetini kurmuş olmasıdır. Yeni nesiller sadece bedeni çalınmadan değil, zihni çalışmadan da kaçıyorlar, eğitim yerine diploma, teori yerine reçete, kitap yerine broşür istiyorlar. Hilmi Ziya Bey bu üç temayülün de dışında bir adamdı, bu yüzden ancak düşünce sahiplerinin, okuyan insanların zihninde bir yer bırakıp gitti.

Ben onu bir taşra kasabasında lise talebesi bulunduğum sıralarda, Yeni Sabah gazetesinde çıkan haftalık makaleleriyle tanıdım. Hatırimda yanlış kalmamışsa “Büyük İhtidalar” adlı bir yazısı beni adeta büyülemişti. Sonra kitaplarını aradım ve büyük bir kısmını buldum. “Türk Tefekkür Tarihi”, “Millet ve Tarih Şuuru”, “İçtimai Doktrinler Tarihi” ve “Tarihi Maddeciliğe Reddiye” bunların ilkleridir. O zamanki bilgimle bu kitaplarda yazıların çok azını anlıyordum, ama o tarihte Türk fikir âleminin senyörü olan bir kimsenin eserlerini sadece karıştırmış olmak bile iftihar vesilesidir.

Sonra İstanbul Edebiyat Fakültesi Sosyoloji bölümünde talebesi oldum. Hilmi Ziya Bey ders vermekten pek hoşlanmayan bir hoca idi. Üstelik bütün merakı Felsefe'ye olduğu halde sosyoloji bölümünde kalışından memnun değildi. Derslerini umumiyetle öğleden sonra geç saatlere koyar, fakat daima ders saatının son beş dakikası içinde gelir ve yine normal ders saatini doldururdu. Nice kış geceleri, aç ve yorgun, onun derse gelmesini beklemiştik. Sınıfa girince hemen anlatmaya başlar, hiç aksamadan ve hiçbir müdahaleye imkân vermeden iki saat konuşur, bu zaman zarfında ağzından bir tek bozuk cümle bile çıkmazdı. Düşünce seyrinin bozulduğu gerekçesiyle, ders ortasında sorular sorulmasına da müsaade etmezdi. Arkadaşlar not tutmakta aciz kalırlar, ama o konuşma hızını hiç değiştirmezdi. Ben onun anlattığı mevzulara aşina olduğum ve eski Türk alfabesi ile not tutabildiğim için sene sonunda bu notları latin harfleriyle teksir ederek hem talebeye dağıttır, hem de kendisine verirdim. Tanzimat tan sonraki Türk tefekkür tarihi üzerine neşrettiği iki ciltlik eserin büyük bir kısmı bu şekilde toplanmıştır.

Onun eski talebeleri, bazı tercümelerini tramvayla Fakülteye gidip gelirken yaptığını söylerler. Ben görmedim, ama doğru olduğuna inanıyorum. Üniversite'de tanıdıklarım arasında bir anını bile boşa geçirmeksizin insan-üstü bir gayretle çalışan iki kişiye rastladım ki, bunlardan biri İktisat Tarihçisi Mehmet Genç'tir, biri de Hilmi Ziya Bey'di. Yazdığı eserlere bakarsanız, bunları hazırlayabilmek için nasıl kesif bir çalışma gerektiğini kolayca görürsünüz. Sadece zihni değil, bedeni yorgunlukları bile hiçe sayardı. İstanbul'da hoca iken sık sık Ankara İlahiyat Fakültesi'ne derslere gider, astımı olduğu halde Ankara'nın pis havasına tahammül ederdi. Sonra hep o havayı teneffüs etmek zorunda kaldı. Askeri İdare zamanındaki 147'ler listesine onu da almışlar, fakat her nedense sadece İstanbul'dan uzaklaştırmıştır. Ankara'daki vazifesine mani olmamışlardı. Belki bu liste hazırlayıcıların asıl maksadı onu İstanbul'dan uzaklaştırmaktan ibaretti. 147'ler üniversiteye döndükleri zaman Hilmi Ziya Bey, Ankara'da kaldı. Sonradan işittik ki, İstanbul Üniversitesi'ne döndüğü takdirde kiralık katil tutularak öldürüleceği haberi yayılmış.

Hilmi Ziya, Cumhuriyet Tarihimizin son derece kısır fikir hayatını adeta tek başına doldurmuş bir adamdır. Fen ilimleri hariç, hemen her sahada eser yazmış, ders okutmuştur. Felsefe, sosyoloji, sosyal antropoloji, estetik, mantık, tarih, roman, hatta şiir sahasında birçok şeylerin "İlk"i Hilmi Ziya Bey'indir. Bir gün kendisine niçin bu kadar çok dağıldığını sorduğumuz zaman "Ben yazacağım eserin kaynaklarını da bizzat hazırlamak zorundayım" diye cevap vermişti. Mamafih bu eserler hepimiz için kaynak olmuştur. Yazdıkları çok orijinal şeyler değildi, ama Türk okuyucusu bakımından vazgeçilmez birer kaynak oldukları için onları yine

orijinal saymak gerekir. Bu eserler, hatta “İnsan Meddücezri” başlığı ile seri halinde neşrettiği romanlar, batı tipindeki eserlerin bizdeki ilk örnekleri sayılır. Köprülü bizde nasıl edebiyat tarihçiliğini “tezkirecilik”ten çıkarmışsa. Felsefeyi “mabaduttabia” veya “Kelâm ilmi” olmaktan kurtaran da Hilmi Ziya’dır. Türk sosyolojisi Ziya Gökalp’ten sonra 30 yıl kadar, belki daha fazla süre ile O’nun ve Fındıkoğlu’nun omuzlarında yürümüştür. Türk Sosyoloji Cemiyeti onun gayretiyle kuruldu ve devam etti. Türk Sosyoloji literatürü içinde rastlanan araştırma ve incelemelerin büyük çoğunluğu onun verdiği fikirleri, onun bulduğu mevzuları ihtiva eder; bu araştırmaların Türkçe kaynaklarının da pek çoğu yine Hilmi Ziya Ülken’in eserleridir.

Hiç bir zaman kabına sığmayan, kendisini daima yenileyen bir insandı. Batı dünyasındaki felsefe ve sosyoloji hareketlerini takip etmekte hiç gecikmez, batı eserlerini iyi anlar ve iyi anlatırdı. Tarihi maddeciliği benimsediği ve sonra vazgeçip cephe aldığı zaman yazdıklarına bakın, ne taraftan olduğu şeyi savunurken, ne de cephe aldığı şeyi yererken hiçbir şekilde basitliğe, fikir hokkabazlığına, politik oyunlara girmemiştir. İleride onun hayatını kaleme alan biri çıkarsa, biri bu büyük dönüş, biri de Anadolucu hareketle olan münasebeti olmak üzere iki ana noktaya bilhassa önem vermelidir. Fikir adamı Hilmi Ziya ile Türk milliyetçisi Hilmi Ziya bu iki nokta dışında çok güç anlaşılır.

Hilmi Ziya Bey çok büyük bir servet ve şöhrete kavuşabilecek parlak bir zekâ ve çalışma azmine sahip olduğu halde hep kenarda kaldı. Bunda belki kendi hassasiyeti ve alınganlığı büyük rol oynamıştı, fakat yaşadığı devir onu kenara itti. Sadece o değil, kendisiyle birlikte pek çok kimse ömürlerinin yarısını çetin bir tek-parti idaresi altında yaşadılar. Merhum Mükrimin Halil Yımaç, Tarih Kurumu’na giderek orada uydurma teorilerin altına imza atmamak için 12 dişini birden çektirmiş ve rapor almış, böylece kurtulmuştu. Hilmi Ziya Bey hiçbir hükümetin doktrincisi olmadı, ama bu doktrinlere açıkça karşı durmak imkânını da bulamadı. Arkadaşlarının bir kısmı, hatta çoğu, birer birer devlete kapıldılar, ama o evindeki kitaplar arasında kalmayı tercih etti. Herhalde ona “bir başka zemin, başka zaman” lazımdı.

Hilmi Ziya Ülken’in vefatıyla Türkiye’de bir devir kapandı: Hasbi tefekkür devri. Bütün eksiklerine rağmen bizde akademik haysiyetin dağ gibi bir temsilcisiydi. Günlük politika endişelerinin hâkim olduğu Türk fikir hayatında yeniden Hilmi Ziyalara muhtaç olacağız.

Kaynak: YENİ DÜŞÜNCE, 15 OCAK 1982, SAYI: 15, s.20.